

ВАЛЕНТИНА НОВОСЬОЛОВА
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України
(Київ, Україна)
ribusya @ukr.net

ПЕДАГОГІЧНА АНТРОПОЛОГІЯ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ СТІЙКИХ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

У формуванні всебічно розвиненої особистості чільне місце належить розвиткові стійких якостей, потреб, почуттів, звичок, поглядів, оцінок, переконань, які ґрунтуються на високих моральних принципах та ідеалах. Розвивальний і виховний потенціал освітнього процесу відображено в педагогічних поглядах видатного українського філософа, мислителя, поета й педагога Григорія Савича Сковороди. Його підхід до освітнього процесу містить глибокий антропологічний смисл.

Г. Сковорода – унікальна особистість із неординарним світоглядом, який ґрунтується на глибокому філософському світорозумінні онтогенезу людини і є результатом власного досвіду педагогічної діяльності. Митець є першим і єдиним у світі мандрівним філософом, якому вдавалося поєднувати життя із вченням, сповідувати принципи самопізнання і внутрішньої природовідповідності та невтомно працювати над постійним удосконаленням самого себе. Г. Сковорода, мандруючи Україною й постійно перебуваючи в середовищі простого люду, здобув собі доброї слави і звання народного вчителя. Філософ започаткував у вітчизняній педагогіці ідею народності виховання, основою якої є служіння простим людям.

Освіта, на думку мислителя, є засобом виховання всього народу, «народність» її зумовлюється ментальністю, укладом життя, історичними умовами, мовою, культурою. Г. Сковорода зазначав, що «без природи – як на манівцях: чим далі йдеш, тим більше заплутуєшся. Природа – вічне джерело

бажання. Ця ж воля (за прислів'ям) гірша всілякої неволі. Вона тягне до вузького досвіду. Досвід – батько мистецтва, знання та звички. Звідси народились усі науки, і книги, і вправності. Цей головний та єдиний учитель учить птаство літати, а рибу – плавати [http://ukrbooks.com/ua/Bajka_Sobaka_ta_Kobyła/].

Ідея спорідненості виховання з природою людини пронизує байки, притчі, філософські трактати, афоризми Г. Сковороди, у яких змальовано найвищі природні чесноти людини, зокрема такі як людяність, сердечність, великодушність, добродієність, справедливість, скромність, працьовитість, гідність та інші. Заслуговує на увагу думка філософа про те, що розвиток природних здібностей відбувається шляхом самовдосконалення, боротьби з негативними соціальними цінностями. Сковорода обстоює незалежну, вільнодумну людину, яка здатна протистояти негативному впливові суспільства й усвідомлено сповідувати власні ідеали й бути спроможною відповідно діяти.

Ця засаднича ідея не втрачає актуальності й нині. Впродовж навчання в школі в учнів триває активний процес становлення ціннісно вмотивованої особистості: формується внутрішній світ, усвідомлення духовно-світоглядних і морально-етичних цінностей. Саме цінності спрямовують творчу діяльність здобувача освіти до усвідомленої потреби гармонії та самовдосконалення.

У педагогічній діяльності Г. Сковорода надавав пріоритет духовному, а не матеріальному в онтогенезі людини. Філософ вважав, що людина має невичерпний духовний потенціал, який лише необхідно спрямувати у потрібне русло пізнання і творчості. Він стверджував, що якщо процес діяльності вчителя й навчання учня здійснюватиметься відповідно до їхніх природних нахилів, інтересів, творчих здібностей, тобто до того, до чого тягнеться серце, то тоді такий освітній процес буде результативним і матиме свої плоди. Філософ уважав, що природа людини – є його серце бо «Із серця

піднімається, виростає і думка, і стремління, і почування. На «серце» людини повинна бути звернена і головна увага моральної чинності людини» [4, с. 43].

Філософія серця Сковороди ґрунтується на думці, що лише завдяки своєму «внутрішньому» світу (серцю) людина спроможна бути самою собою. Отже, Сковорода вважав, що виховання має бути природним, людина повинна навчитися жити в гармонії зі світом і самою собою.

У своїх філософських діалогах, у яких Г. Сковорода розвиває свої погляди, митець стверджує, що передусім людина має «пізнати себе». Збагнувши, що для неї є її «сродним», усвідомити, що вона є частиною чогось неосяжного, жити й примножувати добро. Завдяки процесу пізнання самої себе, за Сковородою, людина може пізнати сутність усього суцього. Він пише: «Коли хочемо виміряти небо, землю і моря, маємо наперед виміряти себе самих — власною нашою мірою. А якщо нашої внутрішньої міри не знайдемо, то чим можемо виміряти? А як не виміримо наперед себе, то що за користь знати міру інших створінь? Та чи й можливо це?» [4, с. 76].

Оскільки в педагогічній діяльності й філософських поглядах Г. Сковорода надає пріоритет духовному, а не матеріальному в онтогенезі людини, то, відповідно обстоює значення й моральну цінність людського вчинку. Адже вчинок, як зазначає філософ, розкриває людську індивідуальність, а осмислення вчинку є основою майбутніх дій.

Г. Сковороді вдається залишатися близьким і сучасним для нових поколінь, попри те, що вже змінилися кілька епох. Кожна нова генерація українців шанує його як учителя. Звичайно, нині відбулися глобальні зміни способу життя, мислення, спілкування, бачення майбутнього, порівняно з періодом життя і творчості Григорія Сковороди.

Це є викликом, але водночас і величезною можливістю, що забезпечує умови для адаптації до зовнішнього середовища, задоволення творчих, духовних та моральних потреб нинішніх здобувачів освіти. Тому на ґрунті засадничих ідей минулих століть, зокрема антропологічних філософських

поглядів Г. Сковороди, розробленої філософом концепції життєвої мудрості необхідно підготувати учнів до можливостей та викликів XXI століття.

Варто зазначити, що морально-етичні цінності формуються в мирний час і в період війни в різний спосіб. Під час миру культивуються цінності любові до природи, поваги до ближнього, підвищення добробуту, глибокого пізнання світової цивілізації, саморозвитку. Війна змінює мирну ієрархію цінностей. У період агресії ворога перевагу мають цінності безпеки, життя, національної ідентичності, любові до Вітчизни, зміцнення національного духу.

Освітній процес має бути насамперед спрямований на культивування патріотизму й загартовування молоді на ґрунті виховних ідеалів Г. Сковороди та інших народних мислителів, військово-патріотичних традиціях минулого. Необхідно активізувати розвиток таких якостей як стійкість, критичне мислення, вироблення вміння знаходити нестандартні рішення, а також здатність їх змінювати й адаптовувати в навчальних та життєвих ситуаціях.

Враховуючи засадничі ідеї педагогічної антропології Г. Сковороди, можна використати різні форми роботи з формування морально-етичних цінностей впродовж вивчення української мови в ліцеї. Ефективним, на наш погляд, може бути цикл уроків, об'єднаних загальною соціокультурною темою «Морально-етичне осердя моєї поведінки», та мати такі підтеми: «Як почуття впливають на мої вчинки», «Сила слова», «Як життя і творчість Г. Сковороди надихає виховати в собі цілісність духу?», «Переосмислюю складну ситуацію і роблю висновки», «Мій морально-етичний орієнтир», «Перші два кроки до здійснення морального вибору», «Як допомогти тим, хто цього потребує» та ін. [1, 48].

Важливо спонукати учнів здійснювати морально-етичні вчинки в повсякденному житті, як результат проведеної роботи на уроках, пам'ятаючи про те, що Г. Сковорода ніколи не порушував принципів, які сповідував у своїх творах.

Отже, педагогічна спадщина, подвижницьке життя Г. Сковороди, гуманіста, мандрівного філософа-вільнодумця, палкого поборника суспільного прогресу, є прикладом виховання українців і українок, життєдайним джерелом, у якому домінують найвищі морально-етичні цінності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Новосьолова В. Формування ціннісних орієнтацій учнів засобами шкільного підручника української мови для 11 класу : Проблеми сучасного підручника: ключові компетентності та предметні навички: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернетконференції (електронне наукове видання), 20-21 травня 2021 року Педагогічна думка, м. Київ, Україна, стор. 47-49.
2. Сковорода Г.. Твори: у 2 т. [2-е вид, виправ.]. Київ : Обереги. Т. 1. 2005. 112 с.
3. Сковорода Григорій. Байка «Собака та кобила» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ukrbooks.com/ua/Bajka_Sobaka_ta_Kobylya/.
4. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ: Орії при УКСП Кобза, 1992. 230 с. (Спадок). ISBN 5-87274-004-2.